

A politikai alrendszer

A társadalmakat mindig is szokás volt egy emberrel modellezni. Ha ennél az ősi elképzelésnél maradunk, akkor a politika a fejnek felel meg, modern biológiai ismereteinek birtokában azt mondhatjuk, hogy a központi idegrendszernek. A politikai alrendszer funkciója tehát az általános irányítás, a többi rendszer működésének összehangolása. Másképp fogalmazva, a közügyek intézése.

Na de melyek a közügyek? Ezeknek a köre folyamatosan változik. A modern társadalmak a szociális ellátórendszerének működtetése kétségtelenül közügy, a premodern társadalmakban viszont a családok és az adakozó kedvűek magánügye volt. Napjainkban egy új vallási irányzat megjelenését – legalábbis Nyugaton – magánügynek tekintik, régebben azonban ez véresen komoly közügynek számított. A honvédelem és a közbiztonság fenntartása viszont példák a politika örök témáira, olyan problématerületekre, amelyek kortól és helyszíntől függetlenül közügynek tekint a közösség.

Mindezek alapján úgy is lehet fogalmazni, hogy a politika elsődleges funkciója önmaga meghatározása – döntés arról, hogy a társadalom ezernyi életmegnyilvánulása közül melyik számít közügynek. Utána már csak azt kell eldönteni, hogy milyen intézkedéseket kell hozni az ily módon kiemelt ügyeken, majd végre kel hajtani azokat. Ez a folyamat a politikának, mint tevékenységnek a lényegét adja: méghozzá mindenféle politika lényegét.

Minket azonban a Nyugati kultúrkörhöz tartozó társadalmak politikája érdekel. Egyrészt, mert mi ide tartozunk, másrészt mert a politikai szociológia is majdnem kizárólagos jelleggel innét gyűjti empirikus anyagát és erre vonatkozóan alakítja ki elméleteit.

Mindez a Nyugati társadalmak politikai alrendszere működésének demokratikus jellegéből következik. Vagyis olyan politikai rendszerekről van szó, amikor a közügyek köréről a közösség dönt, és a végrehajtást is a közösség által erre felhatalmazott intézmények hajtják végre. Ebből következően a politikai szociológia foglalatossága a magyarázatok gyártása arról, hogyan alakul ki a közvélekedés, valamint az érintett intézmények működésének konceptualizálása.

A politikai alrendszer strukturális háttere viszonylag egyértelműen körülhatárolható. A politika kulcsintézményt úgy hívják: állam. Ilyen értelemben a politikát is sokszor tekintik leegyszerűsítve államigazgatásnak. A modern államok működésében azonban tudni kell megkülönböztetni egymástól a politikát a közigazgatástól.

A gazdasági és a szociális alrendszer működésének tárgyalásakor már beleütköztünk mindenféle állami hivatalok működésébe. Akár az oktatásról, akár a fogyasztóvédelemről, akár közbiztonság fenntartásáról van szó, különös jogosítványokkal felruházott közfeladatot ellátó állami hivatalokkal találkozunk. Az összes ilyen hivatal mindennapi működését nevezzük közigazgatásnak. A modern társadalmak működésekor a közigazgatást nem tekintik politikának. Egyszerűen azért, mert a politika már eljátszotta a szerepét azzal, hogy példának okáért meghozta és végrehajtotta a döntést, hogy a polgárok ingatlanjainak a nyilvántartására telekkönyvi hivatalokra van szükség. Az azonban, ahogy az érintett hivatal kiad egy igazolást egy polgárnak arról, hogy az rendelkezik 2 hektár jelzővel meg nem terhelt földtulajdonnal már nem tartozik a politikához. Amennyiben valaki

jelentős átalakításokat óhajt végrehajtani az említett hivatalok működésében, hogy az gyorsabb, megbízhatóbb és kevésbé korrupt legyen, az nagy valószínűséggel a politika területére téved.

Egy ilyen átalakításhoz ugyanis olyan helyzetbe kell kerülnie valakinek, hogy azokat végre is tudja hajtani. A gyakorlatban ez a pozíció az állami intézményrendszer meghatározott vezető tisztségeit jelenti. A demokratikusan szervezett politikai alrendszerekre jellemző, hogy ott az államapparátus csúcspozícióiba választás útján szelektálják a vezetőket. Éppen ezért a politika fogalmának még egy általánosan elfogadott értelme szerint, az az államhatalom választások útján történő megszervezésében áll, valamint olyan felhasználásában, amely valószínűsíti annak ugyanilyen módon történő megtartását. A köznyelv is leginkább az államhatalom demokratikus úton történő megszerzéséért-megtartásáért folytatott végeérhetetlen választási küzdelmeket, kormányzati és ellenzéki pozíciókban végrehajtott szavazatmaximáló manővereket ért politika alatt.

Miután előzetesen tisztáztuk, hogy a társadalom politikai funkciója az általános irányítás, vagyis a közügyekre vonatkozó döntések meghozatala és implementációja (gyakorlatba való átültetése) kövessük végig ennek a folyamatát a politikai szociológia nézőpontjából.

Az első számú probléma abból adódik, hogy a társadalmat ellenérdekelt csoportok és egyének alkotják. Nem ugyanazok az érdekei egy nagyvállalkozónak, mint egy hajléktalannak. Másként szabályozná az iskolák tananyagát egy mélyen vallásos szülő, mint egy ateista. Hogyan lehet akkor tisztázni, mi az általános akarat?

Igen, ezt kizárólag választások útján lehet eldönteni. Minden közügyben azt a megoldási javaslatot próbálja meg végrehajtani az állam, amely mögött a választók többsége áll. Akik kisebbségben maradnak elfogadják a többség döntését. A többség pedig nem próbálja meg arra használni a választási győzelmet, hogy az államhatalom eszközeivel semmisítse meg a kisebbségi véleményt vallókat. A demokratikus politikai kultúra két alapkövére van szó, amelyen az egész alrendszer nyugszik. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a demokrácia egész intézményrendszere összeomlik, ha akár a többség, akár a kisebbség túlságosan harcias ahhoz, hogy a demokratikus rituálék betartása végett lemondjon a politika erőszakos eszközeiről.

Minden esetre a politikai szociológia a társadalom érdekpluralitását tekinti normális állapotnak. Ennek megfelelően keresi a különböző érdekek hordozóit, valamint az érdekellentétek társadalmi okait. Az érdekellentétek leginkább magától érthetőnek forrása az eltérő gazdasági szerep, valamint az ebből adódó vagyoni különbségek. A klasszikus marxista hozzáállás egyszerűsítve úgy fogja fel, hogy a gazdaság struktúrája előre meghatározza, milyen csoportok fogják egymással vívni politikai küzdelmeiket. A modern kor kezdetén ez a két gazdaságilag egymás ellentétéként determinált csoport a munkásosztály és a tőkés voltak.

Napjaink szociológiája arról beszél, hogy sokféle okból alakulhatnak ki nagy érdekcsoportok a társadalmon belül. A gazdasági jellegű okokon (osztály, hovatartozás, műveltségi munkaköri stb.) kívül kulturális (etnikai, civilizációs, vallási, nyelvi, stb.) tényezők is okozhatnak mély ellentéteket. A ténylegesen társadalmat megosztó hatással bíró ügyeket nevezik társadalmi törésvonalaknak. Ez a földrajzos csengésű elnevezés mintegy sugallja, hogy egy társadalom politikai térképét úgy képzeljük

el, hogy az ábrázolja azokat a fő kérdéseket, ügyeket, amelyek egymással szembenálló tömbökre szabja az adott ország lakosságát.

A következő nagy politikai, szociológiai téma annak nyomon követése, hogy hogyan jelennek meg a törésvonalak által kirajzolt ellentétek politikai szinten. Hogy a legegyszerűbb (Marxista) példával éljek, hogyan lesz a munka és a tőke ellentétéből választási küzdelem a szociáldemokrata és a konzervatív pártok között? Az érdekartikuláció és az érdekvédelem, az érdekgregáció azok a kulcskifejezések, amik leírják ezt a folyamatot. Az érdekartikulációnk különböző fokozatai vannak. Az alapszint, a civil társadalom, amelyet végtelen számú és fajta önszerveződő csoportosulás képez a horgászegyletektől a Harry-Potter körökön keresztül a rotary klubokkal bezárólag. A gazdasági érdekvédelmi szervezeteket, elsősorban a szakszervezeteket és a munkáltató szervezeteket külön szintnek nevezik. A legmagasabb fokozatot a politikai pártok alkotják, amelyek közvetlenül részt vesznek a választási küzdelmekben, hogy megszerezzék az államhatalom választások útján betölthető pozícióit: a parlamenti mandátumokat, önkormányzati képviselői és polgármesteri pozíciókat, valamint az államelnökit.

A pártok versengése a demokratikus rezsimekben a politika leglátványosabb része. Ez a versengés afféle gazdasági séma szerint történik, csak pénz helyett más médiumok közvetítik a csereakciókat. A pártok elsősorban programokat kínálnak az aktuális ügyek kezelésére, valamint politikusokat, akik az említett programokat vég is tudják vinni. Ők az eladók a politika piacán. A vevők a választók, akik szavazataikkal eldöntik, melyik politikai erőnek adják meg a felhatalmazást, hogy az államapparátus élén végrehajtsák programjukat. Aki veszít, az ellenzékben politizál tovább, ellenőrizve és kritizálva a hatalmon lévőket egészen az új választásokig, amikor a társadalom újból dönt. A politikai szociológia kedvenc témái közé tartozik a választói viselkedés tanulmányozása, annak feltérképezése min múlik a választási győzelem vagy vereség. Azon-e mennyire nyújtott meggyőző teljesítményt egy kormány, vagy hogy mennyire volt jó a sajtója, vagy hogy a társadalmi beágyazottsága mennyire mély.

A modern nagyméretű nyugati országok politikai alrendszere tehát alapjában véve a képviseleti demokráciák sémája szerint alakul. A közügyeket egy erre szakosodott, egymással versengő csoportokból álló szakembergárda kezeli. Ilyen értelemben a demokrácia közvetett, hiszen a közügyekről nem a közösség egésze dönt, hanem a politikai elit, amely viszont ki van téve a közvélemény nyomásának, amely (többnyire) négyévente választások formájában intézményesül.

Az emberek nagy része azonban politikailag közömbös – apolitikus – ráadásul aki részt is vesz a szavazásokon, azokat is viszonylag könnyen lehet manipulálni, különösen ha valamelyik politikai erőnek túlsúlya van a tömegtájékoztatásban, vagyis amikor a sajtó (médiumok) az egyik oldal javára elfogult. Az írott és elektronikus médiumoknak ezért van különleges szerepe a politikai alrendszerek működésében. Egy ország lakosságának manipulálhatósága (célirányos befolyásolhatósága) szintén olyan téma, amit szívesen tanulmányoznak a politikai szociológia művelői.

Még jóval előbb megszülettek azok a politikai, filozófiai koncepciók, amely az ember, mint nem tökéletes politikai lény voltával vetettek számot. Hiszen amennyiben a társadalom tagjai nem

foglalkoznak felelősségteljesen saját közügyeikkel, hogyan működhetne jól a politikai alrendszer? Az apolitikus társadalom ugyanis lehetőséget ad elszánt emberek kis csoportjainak, hogy a különféle hatalmi eszközök felhasználásával partikuláris (rész-részrehajló) érdekeket érvényesítsenek a közösségi helyett. Márpedig az tapasztalati tény, hogy a politikához olyan szinten értők aránya, akiket már ne lehetne manipulálni elég csekély: az összlakossághoz képest kisebbség, törpe minoritás. Igaz viszont, hogy mivel a többiek ezen politikailag aktív elitet követik, jelentősége döntő. Könnyű azonban elképzelni, hogy az elit zárja sorait, ami által a politikához nem értők, az az iránt közömbös tömeg kiszolgáltatottá válik. A modern társadalmak politikai alrendszere a megoldást a pluralizmusban, az elitek versengésében látja. A társadalom nagy része ugyan nem képes felelős politikai döntéseket hozni, de erre nincs is szükség, hanem csak arra, hogy mint drukkerek benntartsák a választásokkor saját elitcsoportjaikat a politikai küzdelemben, ahol azok megpróbálják kiharcolni-kialkudni sajátjaiknak amiről azt gondolják, hogy az nekik jár.

A pártok szerveződésében és kapcsolattartásában a szavazóbázisával kulcsszerepe van a közösen vallott világnézeteknek. A politikai világnézeteket – vagyis azokat, amelyek az államhatalom valamilyen irányú működésével vannak kihegyezve – ideológiáknak nevezzük. Az ideológiák egymáshoz képest különböző nézeteket fogalmazznak meg arról, hogyan kell működnie a társadalomnak, és milyen módszerekkel lehet elérni ezt az ideális állapotot. Ugyanakkor ezek a nézetek egymásra is reflektálnak. A különféle ideológiákat így el lehet helyezni, az un. bal, jobb skálán. Ezért magukat a pártokat is többnyire bal és jobboldaliaknak tekintik. A bal és jobboldali ideológiák elemeivel a politológia kurzus keretei között ismerkednek majd meg azok a diákok, akik addig ki nem rúgnak a Főiskoláról.

A választások után a jelentős pártok a parlamentbe kerülnek. A jelentéktelenek – amelyek nem képesek képviselőket juttatni a törvényhozásba – nagy valószínűséggel gyorsan kiesnek a politikából. Az, hogy melyik jut ilyen sorsra nem csak a támogatottság mértékén múlik, hanem a választási rendszeren is. Ezalatt azt a procedúrát értik, ahogyan lezajlik a választások folyamata – pontosabban az azt szabályozó elveket. Alapjában véve vagy az egyéni választókerületek jelöltjei, vagy a megfelelő eredményt elért pártok listáiról lehet bekerülni a parlamentbe. Elterjedt a választások olyan szabályozása, amely arra hivatott, hogy minél kevesebb párt legyen a parlamentben. A törvényhozó ilyenkor abból indul ki, hogy kevesebb párt könnyebben egyezik meg és stabilabb, hatékonyabb koalíciót tudnak alkotni. Ebből a célból bevezetik például az un. választási küszöböt, amely előír egy százalékos szavazatarányt – amely országonként változik, de 5% körüli szokott lenni – amely alatt nem lehet bejutni a parlamentbe.

Ha valaki többséget szerzett is a parlamentben, akkor sem irányíthatja kedvére az államapparátust. Annak felépítését ugyanis a hatalmi ágak megosztásának elve szabályozza. Ez azt jelenti, hogy a legfontosabb állami funkciókat egymástól elkülönülő intézmények látják el. A parlamentek a törvényhozási funkciót, a kormányok az államapparátus csúcsszerveként a végrehajtó funkciót, a bíróságok pedig az igazságszolgáltatását. Ezek az intézmények – kormány, parlament, államelnök, alkotmánybíróság stb. – azonban annak ellenére, hogy el vannak választva befolyásolják

is egymást. A parlamentek például költségvetést fogadnak el, amellyel behatárolják, hogy mit tehet a kormány. A hatalmi ágak közti viszonyoknak végtelenül sok sajátossága lehet, viszont csak kevés alapséma létezik. A hatalmi ágak egymáshoz való viszonyának módozatait nevezik hol állam, hol kormányformának. Én a kormányforma kifejezésnél maradok. Három van belőle: parlamentáris elnöki és félelnöki. Ezek az elnevezések jelzik, hogy a kormányformák klasszifikációjánál az a tényező a mérvadó, hogy melyik állami intézmény a túlsúlyos, az elnök vagy a parlament, illetve ha valamiféle döntetlenre állnak. A hatalmi ágak egymáshoz való viszonya és annak hatása a kormányzás stílusára és minőségére a politológia egyik jól kidolgozott központi témája.

A politikai alrendszer működésének vázlatos ismertetése – egyúttal utalás a politológia kurzus keretében tárgyalandó témákra. Az adott összefüggésben azonban nem egy majdani kurzusra való felkészülés a cél, hanem az adott alrendszer beillesztése a társadalom egészébe. A lényeg tehát az, hogy a társadalom az állami-politikai alrendszeren keresztül szabályozza önmagát. Ellátja a közigazgatási rutinfunkciókat és dönt a legfontosabb egyedi ügyekről. A döntést demokratikusan – a többség akaratának tisztázása útján hozza – amihez működtetni kell az állam és társadalom közt közvetítő civil társadalmi és pártrendszert. Mindeközben fenntartja és újrateremti azt a politikai kultúrának azokat a mintázatait, amelyek rábírnák a társadalom többségét és az aktív (pártokba szerveződő) elitet, hogy jámboran ismételjék a választási rituálét, majd kormányzati és ellenzéki szerepben nagyobb kilengések nélkül működtessék az államhatalmat.

Ideáltipikus esetben. Amikor a politika alrendszer működése eltér a fent leírt – a nyugati társadalmak által nagyjából követett sémától, akkor a politikai alrendszer nem demokratikus – totalitárius, autoritárius vagy tradicionális – módjával van dolgunk. Mivel Ukrajna politikai rendszere sem éri el a nyugati mintát, fontos megérteni miben állnak és mi magyarázza ezeket az eltéréseket. Ami még fontosabb lenne, valamiféle elképzelésnek is ki kellene alakulni arról, hogyan lehetne meghaladni a legkellemetlenebb eltéréseket Ukrajna politikai rendszere és a klasszikus nyugati demokráciák között.